

Verlangen naar authenticiteit

In het Filosofisch Elftal analyseren twee denkers een actuele kwestie. ‘The Fountainhead’ van Ayn Rand is – voor het eerst – te zien in het theater. De filosofe van het egoïsme zet voet aan wal in Nederland. Wat kunnen we van het toneelstuk leren?

TEKST **Wilfred van de Poll**

Vier uur duurt de voorstelling. Toch trok zij de afgelopen weken volle zalen: ‘The Fountainhead’ van De Toneelgroep Amsterdam, onder regie van Ivo ten Hove, een bewerking van het gelijknamige boek uit 1943 van de Amerikaans-Russische filosofe Ayn Rand (1905-1982). ‘The Fountainhead’ was de eerste van twee lijvige ideeënromans waarmee Rand wereldfaam verwierf. De tweede, ‘Atlas Shrugged’, geniet de meeste bekendheid. In de VS wordt alleen de Bijbel vaker verkocht.

Toen filosoof Hans Achterhuis in 2010 ‘De utopie van de vrije markt’ schreef had bijna niemand in Nederland nog van Ayn Rand gehoord. Achterhuis’ boek veranderde dat. Rand speelde er een hoofdrol in, als ideologische zondebok van het casinokapitalisme dat de wereld in de crisis stortte. Rand stond plotseling in de schijnwerpers. Drie jaar later verschenen haar romans in Nederlandse vertaling. Voor het eerst. En nu is een grote Nederlandse theaterproductie aan haar ideeën gewijd.

De held van ‘The Fountainhead’ is de modernistische architect Howard Roark, een briljante eenling die zich niks gelegen laat liggen aan wat mensen van hem denken of willen. Tegenover hem staat de architect Peter Keating, een carrièrist zonder een greintje originaliteit die zich door de smaak van de massa laat leiden. Hij is het prototype van wat Rand de ‘tweedehands mens’ noemt.

Keating lijkt egoïstisch, omdat hij ten koste van alles en iedereen hogerop wil komen, maar is dat volgens Rand juist niet: hij wil groot zijn in de ogen van anderen, hij laat zich bij alles wat hij doet drijven door andermans oordeel. De ware egoïst maakt niet om wat de wereld van hem vindt. Zo iemand is Roark. En het zijn deze autonome, scheppende helden waarop de wereld leunt – niet voor niets noemt Rand ze ‘atlassen’.

Liesbeth Noordegraaf-Eelens, filosoof en econoom, hoofd van de afdeling humanities aan het Erasmus University College: “Toen ik het boek voor het eerst las, nu zo’n vijf jaar geleden, vond ik het heel meeslepend. De personages staan voor ideeën, ze geven haar filosofie een gezicht. Rand wilde, zo schreef ze in haar

dagboek, de ideale mens verbeelden. Ik had niet verwacht dat ik er zo door zou worden meegesleept. Ik had gerekend op een pleidooi voor een meedogenloos soort kapitalisme.

“En ja, in ‘The Fountainhead’ zijn de helden meedogenloos, maar op een voor mij onverwachte manier. Rand stelt de ‘ondernemer’ centraal. Maar dan wel een productieve ondernemer, iemand die iets onmisbaars toevoegt aan de wereld. Een ondernemer is bij haar een soort kunstenaar – hij leeft helemaal voor het product dat hij maakt. En, het interessante: hij wordt gedreven door redelijkheid. Het uitgangspunt is: in het denken van de mens zit zijn kracht. De mens is het aan zichzelf verplicht dat denken zo optimaal en autonoom mogelijk te gebruiken. Dat idee vind ik aantrekkelijk. Het voortdurend kritisch nadenken is voor mij ook heel belangrijk. Nooit zomaar een waarheid accepteren, ook niet als die door heel veel anderen wordt aangehangen.”

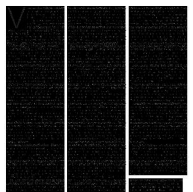
Bas Haring, filosoof en hoogleraar aan de Universiteit Leiden: “Je moet Rands denken zien als een reactie op wat ze heeft meegemaakt in het Rusland van haar jeugd, aan het begin van de twintigste eeuw. In dat licht kan ik die heftige anti-collectiviteitsgevoelens van haar wel begrijpen. En persoonlijk voel ik me tot haar individualisme ook wel aangetrokken. Ik vind het sympathiek dat ze je als het ware uitnodigt om ongegeneerd ambitieus te zijn, grote dingen te ondernemen en je niet tegen te laten houden door de middelmaat. Ik hou van individuen die anders zijn, zich raar gedragen, tegen de stroom in gaan. Dat is een onderbuikgevoel dat ik met haar deel.

“Toch lijkt het me geen boodschap waar je maatschappelijk veel mee kan. Het is ook niet iets waar we nu zo’n behoefte aan hebben in Nederland. Het is niet alsof we heel erg onder het juk van het collectief leven. Ik denk niet dat ze echt populair wordt in de polder, ook al trekt ‘The Fountainhead’ volle zalen, en ook al noemde premier Rutte haar ooit als inspiratiebron. Die realiseert zich denk ik onvoldoende dat haar werk een extreme reactie was. Sowie-so past het boek toch beter bij Amerika dan bij ons. Zoiets als ‘Sein und Zeit’, dat lees je dan als Duitser, omdat het nu eenmaal bij het intellectuele erfgoed van Duitsland hoort.”

afbeelding: g. schellekens

afbeelding: g. schellekens

Verlangen naar authenticiteit

Noordegraaf-Eelens: “Haar filosofie appelleert aan een verlangen naar authenticiteit. Iedereen wil wel uniek zijn. Zij bedenkt er een groots verhaal omheen – ze heeft goed begrepen hoe ze haar boodschap moet verpakken. Het is een simpel verhaal: je doet gewoon je eigen zin, zonder je om de rest te bekommeren. Realistisch is dat natuurlijk niet. Toen Rand in de problemen zat, ontving ze zelf ook staatssteun. Dat laat een beperking van de toepasbaarheid van haar ideeën zien. Je kunt nu eenmaal niet zonder de anderen.

“De wezenlijke vragen zijn: hoe verhoud ik me tot de anderen, hoe beweeg ik me tussen verschillende belangen? Het is jammer dat ze juist die vragen uit de weg gaat. Haar boek is een hartstochtelijk pleidooi voor oprechtheid en integriteit, maar dat thema wordt te weinig verkend. De roman sleept je even mee, maar helpt je uiteindelijk niet zoveel verder.”

Haring: “Rand zegt: je doet het goede door aan jezelf te denken. Als iedereen dat zou doen, zegt ze, zou dat voor het geheel uiteindelijk beter zijn dan als iedereen voor anderen zou leven. Daarin klinkt het geloof in een ‘onzichtbare hand’ door. Adam Smith zei ooit: de bakker bakt geen brood uit liefdadigheid. Hij doet dat puur uit eigenbelang. En toch heeft de gemeenschap daar baat bij. Die gedachte lijkt soms ook wel plausibel, en het heeft wel iets aantrekkelijks om zonder schaamte je eigenbelang voorop te mogen stellen. Altruïsme blijkt sowieso meestal geen altruïsme te zijn als je het gaat bestuderen – zelfs Moeder Theresa zei dat ze geen altruïst was maar dat ze haar werk deed omdat ze het fijn vond.

“Maar Rands stelling gaat niet altijd op. Meestal klopt het níet. Als iedereen alleen

maar voor zichzelf zou leven wordt het een rotzooi. Als je nadenkt over deugdzaamheid, het ‘goede’, dan gaat het altijd ook over de ander. Daar ontkom je niet aan.”

Noordegraaf-Eelens: “Als kritisch referentiekader vind ik Rands werk waardevol. Probeer zelfstandig te denken. Zeg nooit: zo staat het nu eenmaal in de regels. Je moet die altijd kunnen verantwoorden. Schuif verantwoordelijkheid nooit zonder meer af op een ander.

“Natuurlijk, welk maatschappelijk probleem je ook tegenkomt, als je er een van Rands helden op zet, is het als bij toverslag opgelost. Helaas lopen er alleen niet zo heel veel Howard Roarks rond op deze planeet. Er zijn er wel een hoop die net doen alsof ze dat wel zijn, en dezelfde onaantastbaarheid opeisen. Neem sommige topbankiers. De Nederlandse overheid probeert de bonussencultuur aan banden te leggen door limieten in te stellen. Die bonussen worden gekoppeld aan de hoogte van het salaris. Dus wat doen de bankiers? Zij verhogen hun salaris.

“Kon je op wachten, natuurlijk. Maar, wat is eigenlijk de toegevoegde waarde van het bankiersvak? En waarom verdienen zij meer dan CEO's van andere multinationals? Ze moeten wel, zeggen ze, anders vertrekt het ‘talent’ naar het buitenland. Maar al die grote talenten konden de crisis niet voorkomen, dat geeft toch te denken. Ze doen net alsof ze ‘atlassen’ zijn, maar zijn ze dat wel? Ik betwijfel of Rand ze zou sparen.”

‘The Fountainhead’ speelt tot 16 oktober. Deze maand in Barcelona en Avignon, vanaf eind augustus weer in Amsterdam, Antwerpen en Rotterdam. Zie www.tga.nl/voorstellingen/the-fountainhead

filosofisch elftal

Haring

Gude - Roeser - Ankersmit
Van Tongeren - Spruyt - Groot
Van Brederode - Huijjer -
Noordegraaf - Gescinska

‘Als je nadenkt over deugdzaamheid, het ‘goede’, dan gaat het altijd ook over de ander’

'The Fountainhead' van De Toneelgroep Amsterdam trok de afgelopen weken volle zalen. FOTO JAN VERWEYSVELD

**Ik hou van
individuen die
anders zijn, tegen
de stroom in gaan**

Bas Haring

**Ayn Rand vertelt
een simpel maar
niet realistisch
verhaal**

**Liesbeth Noordegraaf-
Eelens**